

GENÇAY GÜRSOY • Bir Hayat Üç Dönem

GENÇAY GÜRSOY 1939'da Oltu'da doğdu. 1956'da Kars Lisesi'ni, 1963'te İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültede 1970'te nöroloji dalında uzman, 1975'te doçent, 1981'de profesör oldu. 1983'te 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası ile üniversiteden uzaklaştırıldı. 1984'te "Aydınlar Dilekçesi" davasında yargılandı ve beraat etti. 1990'da Danıştay kararı ile üniversitedeki görevine döndü. 2002-2010 arasında İstanbul Tabip Odası ve Türk Tabipleri Birliği başkanlığını yaptı. Barış Girişimi, Barış Bloku, Yurttaş Girişimi çalışmalarında yer aldı. 2016'da "Barış Akademisyenleri" davasında yargılandı, iki sene üç ay hapse mahkum oldu. 2020'de AYM kararıyla yeniden yargılandı ve beraat etti. Çeşitli yazılarının toplandığı *Bir Resimlilik* başlıklı kitabı 1991'de Broy Yayınları tarafından yayımlandı.

İletişim Yayınları 3040 • Am Dizisi 89
ISBN-13: 978-975-05-3146-0
© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Ahmet İnsel
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFLARI Gençay Gürsoy Arşivi
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ ve DİZİN Berkay Üzüm
BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

GENÇAY GÜRSOY

Bir Hayat Üç Dönem

Anılar - Tanıklıklar

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM 9

- Levon'un öyküsü 9 • Durak Dede 11 • Oltu 12 • Çocukluk yılları 16
• Suphi amcam 19 • Parmaksız Yusuf Hoca 20 • "Din"le ilk tanışma
22 • İki kültür arasında... 25 • Komünist Mustafa Hoca 26 • Büyük
aileden kopuş 28 • Pancurotlu Mustafa Efendi 30 • Şefika Hanım 34 •
Öteki amcalar 36 • Yıllar sonra 38 • Kars 40 • Taşrada büyüme 44 •
"Sımışka" ve Malakanlar 47 • Şehir Sineması 48 • Kalpazanlıktan Nâzım
Hikmet'e 49 • "X Cemiyeti" 51 • Bir kaçış denemesi 55 • Jalonculuk 59 •
"Delikanlı" olmak 61 • Istrati'nin izinde 65 • Dördüncü Kardeş 68 •
Kars Lisesi 70 • İtiraf 72 • Büyük kenti ziyaret 75 • Hayat bir
tiyatrodur 77 • İlk kaçamak 78 • Okul arkadaşları 80 • Zatülcenp
84 • Öğrenci mi gurbetçi mi? 87 • İstanbul'da Kars Oteli 88 •
Kartpostallardaki İstanbul 91 • Cumhuriyet Anıtı'nda iki Rus 93 •
Beyoğlu dedikleri 94 • Ortaköy 95 • "5. Kat" sakinleri 96 • Taksim Verem
Savaş 99 • Macera burada biter 100

İKİNCİ BÖLÜM 103

- Eve dönüş 103 • Küçük memur yaşamı 106 • Yıl biterken 109 •
Yeniden... 111 • Tıbbiye'ye başlarken 114 • "Tıbbiye'den her şey çıkar..."
119 • Merhaba dünya! 121 • Onat Kutlar ve bizim kuşağın edebiyatçıları
125 • "Sosyalizm mesleği" ve Haydar Rifat 126 • "Eski Tüfekler" 130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 137

- 1960'a doğru... 137 • 28 Nisan, onun başlangıcı... 140 • Davutpaşa
Kışlası 141 • "Kalkın, bir şeyler oluyor!" 145 • Kıyı kıyı Ege-Akdeniz 148
• "Devrim"den "darbe"ye... 159 • Yassıada Mahkemesi 162 • Üniversite

tasfiyeleri ve 147'ler 165 • “Vatandaş Türkçe Konuş!” 169 • 1961 Anayasası ve Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu 173 • İlk yol arkadaşlığı 178 • Hekimliğe ilk adımlar 181 • İlk hasta ilk ölüm 184 • Bir bakan ziyareti 187 • Namus cinayetleri 190 • Hasta neden kaçır? 192 • Van Milli Emniyeti 195 • “Yedek subay ‘ölürse’ dönmez er meydanından” 198 • Yassıada'da oda hapsi 201 • Kamondo Sarayı 204 • Evlilik 207 • TİP seçime giriyor 208 • TİP Meclis'te 210 • Yol ayrımı 213

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 217

Çapa Nöroloji ve Edip Hoca 217 • Edip Hoca ile Avrupa'ya yolculuk 222 • Oslo'da ilk günler 228 • Oslo'da ilk Türkiye kolonisi 230 • Bir Norveç klasiği: “Tracking” 232 • Goggomobil 235 • Oslo'da bir yıl daha 238 • Avrupa '68'i 239 • Frogner Park Eylemi (!) 246 • Türkiye'den kötü haberler 251 • Berlin-Prag 253 • Tromsö 258 • Son haftalar 261 • Veda turu 263

BEŞİNCİ BÖLÜM 267

TİP'in son dönemi ve radikalleşme adımları 267 • Kocamustafapaşa'dan Cihangir'e 273 • Hoş geldin Kerem! 275 • 1970'li yıllarda Çapa Nöroloji 276 • “Devrim kalmadı, muhtıra verelim!” 279 • “Büyük firar” ve umutsuz çırpınışlar 282 • Birinci göç dalgası 289 • Yeniden Norveç 290 • Yolu Oslo'ya düşenler 294 • Bir tanıklık öyküsü ve Mahir Kaynak 297 • Solda bir dönemsel hastalık 301

ALTINCI BÖLÜM 305

Glasgow'da bir ay 305 • Bir düş kırıklığı: Şili Devrimi 308 • Yaz tatilleri 309 • Tromsö'de bir Nazi: Dr. Maurer... 313 • Kerem'in sünneti 317 • Martı avı 319 • Paris'te buluşma 321 • Kuzeyden güneye Finlandiya 322 • “Kıbrıs Barış Harekâtı” 326 • Yeniden yurda dönüş 327 • TÜMAS-TÜMÖD deneyimi 330 • Özel yaşama dair 332 • Eski Yugoslavya'nın son günleri 334 • Cihangir'den Valikonağı'na 336 • Eski mavi yolculuklar 338 • Assos'un keşfi 342 • “Nörolojik Bilimler” projesi 344 • Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) ziyaret 347 • 1980'e doğru giderken siyasi ortam ve “Kanlı 1 Mayıs” 351 • Server Tanilli vuruluyor 353 • Siyasi cinayetler ve toplumsal şiddet olayları 357

YEDİNCİ BÖLÜM 363

Brüksel'de üçüncü askerî darbe müjdesi (!) 363 • 12 Eylül sonrası toplumsal iklim 367 • Rotasyonla Dicle Üniversitesi'ne 370 • “Gizli gizli Rusça” bilmek 372 • Yurtdışı yasağı 374 • 1982 Anayasası, YÖK ve 1402'likler 376 • “Tek yol...” şirket: BİLSAK, BİLAR 381 • “Aydımlar Dilekçesi” Davası 383 • Sistemantik işkence uygulamaları 387 • Büyük Madenci Yürüyüşü ve “yerli Walesa” 390 • Solda birlik girişimleri ve

Kuruçeşme toplantıları 393 • Giderayak Sovyetler Birliği 396 • Köy boşaltma eylemleri, zorunlu göç ve “faili meçhuller” 399 • Önce bir vakıf: TAKSAV 403 • Sonra bir parti: ÖDP 405 • 1990’larda demokratik Kürt siyasi hareketi ve partiler 408 • Siyasal İslâm’ın ayak sesleri ve 28 Şubat 410 • Açlık grevleri ve “Hayata Dönüş” Operasyonu 413 • Cihangir’e dönüş 415 • Son nikâh 418 • AKP iktidarıyla eşzamanlı İTO ve TTB yılları 422 • “Barış Girişimi” ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’la ilk görüşme 428 • İTO, TTB ve Füsun Abla 434 • Cumhuriyet Mitingleri 435

BİTİRİRKEN 439

ÖLÜMLERE DAİR 455

Onat Kutlar 456 • Aziz Nesin 458 • Mehmet Ali Aybar 462 • Can Yücel 463 • Mîna Urgan 465 • Bülent Tanör 468 • Dr. Serol Teber 472 • Hrant Dink 474 • Halet Çambel ve Nail Çakırhan 478 • İlhan Selçuk 481 • Yaşar Kemal 485

EKLER 489

- EK 1 Mihri Belli ve Sevim Tarı (Belli) 491
EK 2 “Aydınlar Dilekçesi” Davası’nda Savunma 499
EK 3 Aziz Nesin İçin 503
EK 4 Mehmet Ali Aybar İçin 505
EK 5 “İki Cins Adam İçin” 507
EK 6 “Aşırı Sağ Artık Bir Tehlike Değil”miş... 509
EK 7 “Müslüman Türkiye...” (1) 511
EK 8 “Müslüman Türkiye...” (2) 513

İSİM DİZİNİ 515

BİRİNCİ BÖLÜM

*Akşamüstü oturdum yol kıyısına
Düşündüm
Ne kalacak bizden geriye
Balkan yaylasından ve bozkırlardan
Kafdağlarına giden şu bulut
Sonsuz mevsimlerle esmerleşen
Şu toprak ve derin çınar ağacı
Biz yokken de vardı*

– ONAT KUTLAR, “Bir Soru”

Levon’un öyküsü

Ailemizin geçmişine ait bilgi edinme merakı, çocukluğumda babamdan dinlediğim acıklı bir anı ile başlamıştı. Babamın ailesi o sıralarda (1917-1918?) Oltu’ya yakın Cücürüs adlı (şimdi Subatık) eski bir Ermeni köyünde yaşıyor-muş. 1918’de, bölge Osmanlı yönetimine geçince Ermeniler köyü terketmiş (?). Nasıl terketmiş? Neden terketmiş? O dönemde o bölgede olup bitenler hakkında resmî tarihin tek taraflı açıklamaları dışında pek az şey biliyoruz.

Aşağı yukarı aynı tarihlerde babamın babası, Orucuk adlı bir Müslüman köyünden eşi, iki çocuğu ve bir kağına sığacak kadar öteberileriyle göçüp Cücürüs’e yerleşiyor. O sıralarda yaklaşık on-on iki yaşlarında olan babamın aklında kaldığı kadarıyla, Ermenilerin terk ettiği köyde güzel taş binalar, küçük bir kilise ve Levon adında tek bir erkek çocuk kalmış. Babamla arkadaş olan Levon sığırtmaçlık yaparmış. Bir sabah babam köy çeşmesinin başında onun kanlar içindeki ölüsüyle karşılaşmış. Levon’u kimin öldürdü-günü kimse sormamış. Birileri onu, Ermenilerden kalan kilisenin bahçesine gömmüş.

Babamın her seferinde gözleri dolarak anlattığı bu öyküyü ilk dinlediğimde, “Levon’u neden öldürmüşler? Ermeniler neden köylerini terketmiş? Levon neden köyde kalmış?” vb. soruları hiç sormadığımı ama tek başına kalmış bir çocuğun öldürülmesinden dehşete kapıldığımı anımsıyorum. Soru sormamıştım, çünkü yanıtlarını biliyordum: “Ermeniler bizim düşmanımız”dı. “Bizi arkadan vurmak istemişler”di. “Erzurum’da bir camiye doldurdıkları Türkleri diri diri yakmışlar”dı. Bütün bunlar doğru da olsa, tek başına kalmış küçük bir Ermeni çocuğunu bizim Türklerin neden öldürdüklerini kavrayamamıştım. Erken çocukluk yıllarımda, köyün kenarındaki dere yatağında oynarken bulduğumuz, Ermenilere ait olduğu söylenen insan kemiklerinin, kurukafaların neden mezarlıkta değil de dere yatağında olduklarını ancak yıllar sonra anlayabildim.

Bizimkilerin sahiplendiği evi, sarı-kavuniçi taştan yapılmış o kiliseyi, okula dönüştürülmüş haliyle anımsıyorum. Yer yer yıkılmış yüksek tavanındaki kovuklara güvercinler konardı. Köy Enstitüsü’nden yeni mezun olan amcam köyün tek öğretmeniydi. Dört-beş yaşlarındayken onunla okula giderdim. Ailenin asıl evi Oltu’daydı. 1919’da “Oltu Şurası Hükümeti” (Bülent Tanör, *Kuruluş, Kurtuluş, Cumhuriyet Kitapları*, İstanbul, 2009) kurulunca kasabadaki tarihî camiye imam olarak atanan dedeme (Parmaksız Yusuf Hoca) verilen bu evde, bölgeyi terk eden Rus bürokratların oturduğu söylenirdi. Ben 1939 Ağustos’unda o evde doğmuşum. Anımsayabildiğim kadarıyla 1940’lı yılların ortalarında Cücürüs’e, Oltu’nun çok sıcak olduğu yaz aylarında yayla niyetine çıkılırdı.

Bizimkilerin Cücürüs’deki evi, bir dağ yamacına kurulmuş köyün önündeki vadiye bakan, sahiplenildiği yıllardan beri bakım görmemiş büyücek bir taş binaydı. Camlarının çoğu kırılmış olan pencereler yer yer tahta parçalarıyla kapatılmıştı. Evin biraz altında solda bir ahır, sağda arı kovanlarının bulunduğu küçük barakamsı bir yapı ve 40-50 metre önde büyükçe bir bostan vardı.

İlk çocukluk yıllarımda ancak kısa ziyaretler sırasında gördüğüm annemin köyüne ait pek az şey anımsıyorum. Oltu’nun 60-70 kilometre kuzeydoğusundaki bu köyünse, eski bir Rum köyü olduğunu çok sonraları okuduğum bir anı kitabından öğrenmiştim (Pancurot). Annemin babası, iki küçük çocuk ve iki karısıyla, yine Orucuk Köyü’nden göçüp buraya yerleşiyor ve tıpkı ailenin öteki kanadı gibi, hiç kimseye bir karşılık ödmeden iki katlı konak gibi büyük bir evin ve bir sürü verimli tarlanın sahibi oluyor. Ailenin önceki kuşakları hakkında, Tiflis dolaylarında bir yerden gelmiş olmaları dışında kayda değer bir bilgi yok.

Çocukluğumdan beri, aile olarak uzak bir yerlerden gelip, bu topraklarda yaşayan Ermenilere, Rumlara ait evleri, arazileri sahiplenmiş olmamızdan

kaynaklanan garip bir suçluluk duyardım. Aradan geçen yıllar içinde, bu sahiplenmede ailemizin doğrudan sorumluluğu olduğuna dair hiçbir kanıtı ulaşamamış olsam da, onlara karşı kendimi hep borçlu hissettim.

Durak Dede

Ailenin, baba tarafından izi sürülebilen en eski üyesi, Tiflis'in biraz güneyindeki Ahıska civarında yaşayan, okur-yazar Müslüman bir aileye mensup Durak adında bir hoca imiş. Doğumu 1840-1850 arası bir tarihte olmalı. Sadece din adamı değil, aynı zamanda öğretmenlik yaptığı, iyi kötü bir tahsili ve dinî eğitimi olduğu anlaşılıyor. Çarlık Rusyası döneminde adımı bilmediğimiz bir kasabada kendi halinde yaşarken, bilmediğimiz bir nedenle, karısı, iki oğlu ve bir ineğini peşine takarak bugünkü Ermenistan üzerinden Anadolu'ya geçiyor.

Bu göç kararının nedenini bilmiyoruz ama zaten Kafkasya, Ermeni, Gürcü, Türk, Çerkez, Kürt, Türkmen, vb. yetmiş iki milletin ve Ezidilikten Musevilige kadar uzanan her türlü inanç grubunun iç içe yaşadığı bir bölge. Gerilimler, yerel çatışmalar, savaşlar, sürgünler, kuzeyden güneye, güneyden kuzeye, doğudan batıya, batıdan doğuya gruplar halinde göçler hep var.

Aile rivayetine bakılırsa, Durak Dede, mülksüzlüğü erdem bilen bir tür tarikat ehli imiş. Toprak rengi bir hırka ve heybesinde taşıdığı dört kitaptan başka malı mülkü yokmuş. Az konuşan, durgun ve biraz alıngan bir adammış. Anadolu'ya göçerken, yerleşmek niyetiyle konakladığı köylerden birinde, komşu kadının büyük oğluna "yabanın dölü" diye çıktığını duyunca ailece gerisin geriye tekrar Ahıska'ya dönmüşler. Lakin göçmeye bir kere karar verdiği için, Durak Dede hep tedirginmiş. Sonunda bir gece göçüp yerleşeceği yeri rüyasında gördüğü ve yeniden yola çıkıp, yürüyerek eliyle koymuş gibi, Oltu sancağına bağlı Orucuk Köyü'nü bir gece yarısı bulup oraya yerleştiği söylenir. Oğullarından büyüğünün adı Sefer, küçüğünün adı Yusuf. Karısının, yani babamın nenesinin (büyükanne) adı bilinmiyor.

Ailenin Orucuk Köyü'nde nasıl bir hayat sürdürdüğünü bilmiyoruz. Bölgede kimileri karışık, kimileri homojen olmak üzere, Ermeni, Rum, Türk, Kürt, Türkmen köyleri var. Orucuk, muhtemelen tamamı ya da çoğunluğu Müslüman olan bir köy. Aile söylencesine göre, Durak Dede köyün imamı olarak bölgede saygın bir yer ediniyor, iki oğlunu kendi ilmince eğitiyor ve yaşları gelince küçüğünü büyüğüne emanet edip, ilim irfan ve din tahsil etmek üzere, her birinin heybesine dört kitap koyarak İstanbul'a gönderiyor. Ben Oltu'daki evde dedemle nenemin yaşadığı odada bu dört kitabı gördüğümü anımsıyorum. Üçü pencere boşluğunda üst üste, dördüncüsü Kur'an, yeşil bir muhafaza içinde duvarda asılı dururdu.

Sefer ile Yusuf, bir ilkbaharda yola çıkıp, yaz boyu yürüyerek, Çarlık Rusyası'nın sınırını geçip sonunda İstanbul'a varıyorlar. İki kardeş toprakrengi hırkaları ve heybelerinde kitaplarıyla bu uzun yolu katederken, güzel sesli iki hafız olarak fazla güçlük çekmiyorlar. Geçtikleri yerlerde hem ağırlanıyorlar hem de keselerine üç-beş akçe koyarak İstanbul'da yerleşinceye kadar gerekecek harçlıklarını çıkarıyorlar.

İki kardeş İstanbul'da Fatih medreselerinde üç-dört yıl süreyle okuyorlar ama ne tür bir eğitim gördükleri pek bilinmiyor. Sefer'in biraz serkeş ve havai olduğu, İslâm Hukuku okuduğu, başkalarının yerine para karşılığı imtihana girip geçimini sağladığı ama asla bir meslek sahibi olmadığı biliniyor. Ondan üç yaş küçük Yusuf'un ise akıllı uslu bir genç adam yaşamı sürdürdüğü, asla içki içmediği ve ciddi bir din eğitimi gördüğü anlatılıyor.

Dönem Abdülhamid dönemi. İstanbul kaynıyor. Belleğimde babamın aktardığı kırık dökük aile anlatılarından, birbirine zıt karakterdeki bu iki kardeşin zaman zaman geçimlerini sağlamak için "cerre" çıktıklarına, Sefer'in havailiğinden dolayı türlü maceralar yaşadıklarına dair silik öyküler var. Babamın bu öykülerde kendi babası Yusuf'dan çok, Sefer amcasının renkli yaşamını yansıttığını anımsıyorum.

Üç yılın sonunda, Sefer'le Yusuf olgun iki genç adam olarak Anadolu'yu bu kez, batıdan doğuya boydan boya yürüyerek Oltu'ya varıyorlar. Döndüklerinde Durak Dede hayatta mı bilmiyoruz. Yusuf bir süre köy imamlığı yapıyor, bu arada Münevver adlı bir kadınla evleniyor ve babam (Mustafa) dünyaya geliyor (1905-1907?).

Babamın ilk çocukluk dönemine ait pek az şey biliyoruz. Bölge Rus yönetimi altındayken resmî bir okul eğitimi görmüyor, dolayısıyla Rusça da öğrenemiyor ama dedemin özel eğitimi altında beş-altı yaşlarında Eski Türkçe okuyup yazmasını öğreniyor ve iyi bir hafız oluyor. On-on iki yaşlarından itibaren de dedeme imamlık hizmetinde eşlik etmeye ve evlerde mevlit okumaya başlıyor. Zaten o dönemde bölgedeki Rus resmî okullarında ancak yönetimle özel ilişki kurabilen Müslüman ailelerin çocukları eğitim görebiliyorlar.

Oltu

Oltu, 17. yüzyıldaki Abaza ve Celali isyanlarının bastırılması sırasında sancakbeyi olarak atanan Arslan Paşa zamanında yapılan yetmiş odalı medresesi, fetvahanesi, hamamı ve camisi ile bölgenin önemli merkezlerinden biri haline geliyor. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi) kadar geçen süre boyunca, Oltu çöketsnili ve çokdinli bir Osmanlı sancağı olarak kozmopolit yapısını sürdürüyor. Bölgenin tarihiyle ilgili az sayıdaki yerli kaynak-

tan, o dönemde Oltu ve çevresinde yaşayan Ermeni ve Rum toplulukları konusunda hemen hiçbir bilgi edinemiyoruz.

Osmanlı-Rus savaşı sonunda, 1878 Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları ile Oltu, Kars, Ardahan, Çıldır, Batum sancakları Rusya sınırları içinde kalıyor. 1917 Ekim Devrimi'ni izleyen Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması'na kadar da böyle devam ediyor. Bu yüzden bizim aile ve tabii babam, yaklaşık dokuz-on yaşlarına gelinceye kadar Rus yönetimi altında yaşıyor.

Bölge ile ilgili yerel kaynaklarda, Oltu yöresine, bu dönemde kuzeyden Pontus Rumlarının, doğudan Ermenilerin gelip yerleştiği ileri sürülür (*Oltu, Oltu Kaymakamlığı*, 1989). Osmanlı sınırları içindeki Ermenilere yönelik baskıların arttığı dönemlerde ve kuşkusuz 1915 soykırımında batıdan ve güneyden kuzeydoğuya doğru Ermeni göçünün sıklaştığı biliniyor.

Nitekim Rus yönetimi döneminde yapılan 1882 tarihli nüfus sayımından, bizim ailenin buralara yerleştiği sırada, Oltu Sancağı'nda yaşayan 17.000 civarındaki nüfusun 10.000 kadarının Sünni Türk, 2.000 kadarının Sünni Kürt, 1.500 kadarının Sünni Türkmen, 1.600 kadarının Ortodoks Rum, 1.000 kadarının ise Gregoryen Ermeni olduğunu öğreniyoruz. On beş sene sonraki nüfus sayımında ise (1897), yaklaşık 6.000 Rum ve Ermeni olmak üzere toplam nüfus 32.000'e yaklaşmıştır (*Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Candan Badem, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 80). Elde güvenilir demografik bilgiler olmamakla birlikte, bölgedeki Rum ve Ermeni nüfusun zaman içinde arttığı, 1914-1915'te İttihat Terakki yönetiminde düzenlenen Ermeni Soykırımı nedeniyle Anadolu'dan kaçanların ilk güvenli bölge sayılan Kars ve Oltu sancaklarına sığındıkları biliniyor.

Bölge Çarlık Rusyası yönetiminde iken, Müslüman ahaliye fazla müdahale edilmediği anlaşılıyor. Dinî faaliyetler, medrese eğitimi vb. eskisi gibi devam ediyor. Askerlik hizmeti talep edilmiyor. Ciddi bir baskı da yok. Laik ve modern eğitim, kültür-sanat kurumlarından daha çok Ermeni, Rum, az sayıdaki Rus yönetici ve asker aileleri yararlanıyor.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden (Ekim 1914) üç ay sonra Enver Paşa'nın Rus ordusuna karşı başlattığı ünlü Sarıkamış Harekâtı, daha fiilî çarpışma başlamadan, 90.000'e yakın askerinin soğuktan, hastalıktan ölmesiyle sonuçlanıyor. Yerel kaynaklarda, bu yenilgiyi izleyerek Oltu'ya doğru ilerleyen Rus ordusunun, Sarıkamış Harekâtı'nda Türk ordusuna yardım eden köylerde, Rum ve Ermeni kışkırtmaları sonucu çok sayıda sivil Müslümanı öldürdüğü ileri sürülüyor:

Bu bölgede Müslümanların Türk ordusuna yaptıkları büyük yardımların intikamını Rus kuvvetleri feci şekilde aldı. Ruslar, katliamları Ermeni çeteleri vasıtasıyla yapmışlardır (Yrd. Doç. Dr. Muammer Demirel, "İşgal Yıllarında

Oltu”, *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu Kitabı*, Temmuz 1998, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, s. 644).

Birinci Dünya Savaşı boyunca bölgenin Osmanlı ve Rus birliklerince birkaç kez el değiştirmesi nedeniyle, sivil halka yönelik kısımların iki taraflı olduğunu ileri süren çalışmalar da vardır:

Burada meseleyi doğru koymak gerekmektedir. Yeniden başlayan savaşta Osmanlıların gelişi Ruslarla işbirliği içerisinde olan Ermeni ve Gürcü kökenli sivil halkın yerlerinden yurtlarından edilmesine neden olurken; Rus ordularının Osmanlıları püskürttüğü yeniden 1914 sınırlarına ve ötesine sarkması, askerî operasyonlar sırasında da Osmanlı ordusuna destek veren sivil halk yerlerinden edilmiş, sürülmüş, yargılanmıştır (E. Karagöz, *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri 1878-1921*, Asya Şafak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 33).

Gerçek boyutlarını bilemediğimiz bu kısımlarla ilgili söylenceler Oltu’ya nispeten uzak çevre yerleşim yerlerine aittir:

Oltu’ya üç saat mesafede bulunan Çiftlikte ikamet ediyorduk. Buralara tecavüz eden Ermeni çeteleri Sivri ve Narman nahiyelerinde sakin bulunan ahal-i islâmiyenin emval ve eşya ve menâşisini gasp ettiler. İslâm kadınlarına tecavüzat-ı şeniade bulundular . (...) Yüz elli kadar çete efradı Keban karyesine taarruzla bil-cümle nisvanı ayırıp civardaki meşeliğe götürmüşler, orada namuslarını hetk ve bakirelerin bikrlerini cebren izale ve bu aceze kadınlardan bir çoklarını vahşiyane telef etmişlerdir (Humuszade Halis ve kardeşi Ramiz beyler, aynı kaynak).

1917 Ekim Devrimi’nden sonra Oltu’da yönetimi bir süre “Er İcra Komitesi” diye bilinen bir kurul devralır. Ancak kısa zaman içinde kurul, yetkilerini halk tarafından seçilen yeni yöneticilere bırakır. Rus birlikleri başibozuk gruplar halinde bölgeyi terk edip, Rusya içlerine doğru çekilmeye başlarlar. Bu döneme ait az sayıdaki yerel kaynaklardan biri, Yasin Hâşimoğlu’nun anılarıdır. Doğruluğu biraz tartışmalı olan bu anılarda, daha sonra (1918-1920) annemin ailesinin gelip yerleştiği Pancurot Köyü’ne ait ilginç bir olaydan söz edilir:

Rus Hükümetinde memur bulunuyordum. Pancurot köyünden asker ailelerine yardım parasını almak üzere Oltu’ya gelen 14 Rum kadını bana müracaatla paralarının hemen verilmesini istediler. Bu hususun bana ait olmadığını söylediğimde kadınların hemen hepsi birden; “Daha Hristiyan yoktur ki Türk’ü buraya koymuşlar” diyerek, beni hükümet konağının ikinci kat balkonundan atmak için üzerime hücum ettiler. Balkonun direğine sarılıp bir müddet tek-

melerle kendimi müdafaa ettimse de, yetişen bir jandarma sayesinde kadınların elinden, dolayısıyla muhakkak bir ölümden kurtuldum. Kadınların cinayete teşebbüsleri akim kaldığından, bu sefer de Türk memurun kendilerini dövdüğünü ve hakaret ettiğini ağlaya ağlaya sokaklarda feryad ederek Rus askerlerinin asabını tahrik etmeye çalışıyorlardı. Askerler arasında bir hareket yapılması için hazırlık başlamadan, işe Er İcra Komitesi el koydu ve hemen o akşam komita azaları toplanarak tahkikata başladılar. Meselenin içinde kadın olduğu için komiteye hariçten kadın aza da celbedildi. (...) Haksızlığım tebeyyün ettiği takdirde askerler tarafından komitenin önünde derhal linç edilecektim.

Komitedeki tahkikat esnasında benim sükunetle kendimi müdafaam, bir kadının ise tevehhürle söylenmesi, hatta üzerime hücuma kalkması efkari tamamıyla lehime çevirmişti. Rum kadını daha çok ileri gitmek istediğinde askerler içinde gürültü çıktı, asılı olan gaz lambasını söndürerek kadını kaçırmak istediler. Beni düşürmek istediği akibete kendisinin düşeceğini sezen kadın, karanlıktan bilistifade diğer seyirci ve aza kadınlara karışarak kalabalık içinde sıvıştı. Bu suretle mahkeme neticesiz kaldı (Kaymakamlık, *Oltu*, Eylül 1989).

Döneme ait anılardan anlaşıldığı kadarıyla, Ekim Devrimi sırasında ve sonrasında bölgede belirgin bir otorite boşluğu dikkati çekiyor. Rus yönetimi altındayken Bakü İslâm Cemiyet-i Hayriyesi adlı örgüt bölgeye temsilciler gönderiyor, bunlar Rus askerî otoritesinin izniyle yerli halkla temas kurabiliyor ve onların direniş için örgütlenmelerine yardımcı olabiliyor. Yer yer abartma izlenimini veren öykülere karşın Yasin Haşimoğlu'nun anıları bu atmosferi oldukça iyi yansıtıyor:

Bu hadiseden (Pancurotlu kadınlarla ilgili) sonra ben de hükümetten istifade ederek çekildim. Sivil olarak postahaneden gelirken, köprü başında bir sürü Rus askerinin toplanmış olduğunu gördüm. Aralarında fiskos yapan Ermeniler de vardı. Daha fazla kulak verdiğimde bunların Türk mahallesine taarruz ederek, Bakü İslâm Cemiyet-i Hayriyesi üyesi (...) bir kısım ileri gelenleri öldürmek istediklerini ve bu maksatla toplanmış olduklarını öğrendim. Ermeniler şu sebebi ileri sürüyorlardı: Güya Rus askerleri memleketlerine dönerken ellerindeki silahlar alınacak ve Türkler tarafından öldürüleceklermiş.

Oradan ayrılarak adı geçen şahısları haberdar edip sıvışmalarını temin edecek olursam mesele daha vahim bir hal alabilirdi(?). Bu sebepten dolayı çeşme taşının üzerine çıkararak askerleri yanıma çağırdım. Postaneden almış olduğum gazetelerden onlara yarıyacak fıkraları okudum. Ve sonra da kan dökülmesine son verildiğinden, kendilerini ana, baba, kardeş ve sevgililerinin beklemekte olduğundan bahsederek, selametle memleketlerine dönmelerini

temenni ettim. (...) Bu suretle askerleri dağıttık, böylelikle düşmanlar da hain maksatlarına erememiş oldular.

Rum ve Ermenilerin aleyhte tahrik ve propagandaları bir türlü durmuyordu. Türkler bu propagandaları tesirsiz bırakmak, düşmanın sinsi emellerini gerçekleştirmemek için canla başla çalışıyorlardı. Bu konuda Oltululara yardımcı olan iki de Rus subayı vardı: Üsteğmen Bakradze ve üsteğmen Guvaramadze. Bunlar Gürcü asıllı subaylardı. Biricisi Oltu Er İcra Komitesi Başkanı, ikincisi de İlçe Komserlik üyesiydi. Gürcülerle Ermenilerin arası o yıllarda hiç iyi değildi. Aralarında toprak ve sınır anlaşmazlığı vardı. Bu yüzden Bakradze ve Guvaramadze Türk-Ermeni anlaşmazlığında daima bizi destekliyor, Ermenilere yüz vermiyorlardı (Kaymakamlık, *Oltu*, Eylül 1989).

Yasin Haşimoğlu'nun anlarında da ifade edildiği gibi, 1917 Ekim Devrimi'ni izleyen dönemde oluşan yerel yönetim, görece demokratik bir tutum olarak Müslüman çoğunluğun örgütlenmesine ve sivil yönetimde söz sahibi olmasına kayda değer bir engel çıkarmıyor:

1917'de Rusya'da çıkan Bolşevik İhtilali, Oltu İslâm Komitesinin daha hızlı ve daha rahat çalışmasına yol açtı. Yeni Rus yöneticileri, hakimiyetleri altında bulundurdıkları Türk topraklarında memur kadrosunu seçimle yerli halktan kuracaklardı. Oltu'da bulunan Rum ve Ermeni azınlıklar bu fırsattan istifade için her türlü yola başvurdular. Devlet dairelerine Türkleri sokmamak, kendileri yerleşmek istiyorlardı. Ancak onların bu niyetleri komitecilerin sıkı çalışmaları sonucunda gerçekleşmedi. Yapılan bütün seçimleri Türkler kazandı (aynı kaynak).

Çocukluk yılları

Oltu'ya dair anımsayabildiklerim üç-dört yaşlarında başlıyor (1942-1943). O sıralarda babam Oltu'ya yaklaşık 50 kilometre mesafedeki Göllet Köyü'nde öğretmendi. Evimiz köyün biraz dışındaki okulun bitişiğinde, iki odalı küçük bir lojmandı. Yakındaki bir maden işletmesinin (Kömürlü) müdürü babamın ahbabıydı. Bazı hafta sonları onlara misafirliğe giderdik. O zamana kadar hiç görmediğim büyüklükte, beyaz boyalı, çatısı kiremit kaplı, kocaman bir evde yaşarlardı. Dayalı döşeli büyük odaları, salonları, cilalı mobilyaları şaşkınlıkla izlediğim, her biri zihnimde yanıtlayamadığım sayısız sorulara yol açan elektriği, telefonu, radyoyu ilk kez orada gördüğümü anımsıyorum.

Babam ve işletme müdürü arkadaşı, savaşla ilgili haberleri Sovyetlerden Türkçe yayın yapan bir radyodan güçlükle dinlemeye çalışırlardı. İşletme müdürü Almanları, babam Rusları tutardı ama haberleri dinlerken daha çok

işletme müdürü konuşur, babam genellikle susardı. Eve döndüğümüzde aneme ve bizlere, sonunda Rusların galip geleceğini uzun uzun anlatırdı.

O günlerde radyoda bir çocuk programından duyduğum garip bir cümleyi hiç unutmadım: “Karadeniz’de en büyük limanlar ve körfezler hangisilerdir?” Babama bunların kim olduğunu, neden böyle garip konuştuklarını sorduğumu ama doğru dürüst bir yanıt alamadığımı, yine de bu kırık sözcüklerin, bizim yaşadığımız köyün ve kasabanın dışında, bizden çok uzaklarda bir dünya olduğunu, o seslerin, orada bizim dilimizi biraz değişik şekilde konuşan insanlardan bize ulaştığını, içime sığdıramadığım bir heyecanla keşfettiğimi çok iyi anımsıyorum.

Benden üç yaş büyük ablamın da, benim de, köydeki çocuklarla mesafeli bir ilişkimiz vardı. Onların arasında kendimi yabancı ve güçsüz hissedirdim. Oysa aile olarak oraların yerlisi sayılırdık. Dedem, nenem ve amcalarımla birlikte yaşadığımız asıl evimiz, nihayet 40-50 kilometre batıdaki Oltu kasabasındaydı. Ayrıca Oltu’ya çok yakın Cücürüs adında bir köyde de evimiz, tarlalarımız vardı. Yani biz de yarı köylü sayılırdık ama nedense abla ile ben köylü çocukları gibi konuşmaz, onlar gibi giyinmezdik. Nedenini çok sonra anladım: Biz öğretmen çocuğuyduk.

Göller’te kısa bir süre kaldıktan sonra, Oltu’daki asıl evimize dönmüş, dedem, nenem ve üç amcamla birlikte yeniden “büyük aile” olarak yaşamaya başlamıştık. Babamın iki kız kardeşi, yani halalarım çoktan evlenip gitmiş oldukları için, çocukluk anılarımda hemen hiç iz bırakmadılar. Nenem ise, yüzünde, hâlâ nedenini bilmediğim acılı bir geçmişin izlerini taşıyan, ezik burnu ve pek gülmeyen yüzüyle, öfkeli bir kadındı. Alışılmışın aksine, torunlarına karşı fazla sevecen davranmazdı. Ablamı zaman zaman sevip okşar ama bana karşı hep itici davranırdı. Yıllar sonra annemden, nenemin bu aşıkâr ayrımcı tutumunun, gençliğinde dedemden gördüğü erkek şiddetinden kaynaklandığını öğrenecektim. O günlerde, muhtemelen nenem tarafından değiştirilerek kız çocukları için pozitif ayrımcı hale getirilmiş bir halk deyişini hâlâ anımsıyorum:

*Kızdır nazdır, yüz altın azdır. Yüz daha getir, kızımı götür
Oğlandır oktur, bir kürek boktur. Kaldırıp atın, faydası yoktur!*

Evimiz Aslan Paşa Camii’nin yakınında, önünde geniş bir verandası olan, dört-beş odalı, oldukça muntazam bir yapıydı. Doğuya bakan, üstü sıkıştırılmış toprakla kaplı dikdörtgen şeklindeki verandası ve altında genişçe bir ahırla samanlığı vardı. Sokaktan bir taş merdivenle verandaya çıkılırdı. Verandanın merdivenin karşısına gelen kenarında bizim evin giriş kapısı, sağ köşesinde kalın kaba kalaslardan yapılmış, içinde buğdaydan, kurutulmuş elma, pestil, bal peteklerine kadar her tür yiyeceğin saklandığı büyücek bir

ambar vardı. Anahtarını nenemin belinde asılı olan ambar her açıldığında, kuru meyvelerden kaynaklanan bayıltıcı bir koku verandaya yayılırdı.

Oltu o zamanlar küçük, sakin bir kasabaydı. Kuzeyde ve güneyde yüksekçe dağ silsileleri arasına yerleşmiş bir vadi içinde, iyi durumda orta boy bir kalesi, onun yanından geçen ve geniş yatağından kıvrıla kıvrıla doğuya doğru yavaş yavaş akıp giden orta boy bir ırmağı (Oltu Çayı) ile, sevimli ve hüzünlü bir kasabaydı. Irmağın kaleye yakın bölümünde bir değirmen, kasabanın ortasından geçtiği bölümünde de bir tahta köprü vardı. İlkbaharda ırmak kabarıp, hırçınlaşır, rengi yeşilden kırmızıya çalan çamur rengine doğru değişirdi. Kasabayı Erzurum'a bağlayan anayol, ırmak boyunca doğuya, Kars'a doğru uzayıp gider, üzerinden arada bir, egzozundan kirli dumanlar çıkaran eski bir kamyon, cip ya da askerî araç geçirdi. Otobüs diye bir araç yoktu.

Tahta köprünün Erzurum "şose"siyle birleşen bölümünde, çardaklı bir kahve ile bir tür "şehir meydanı" vardı. Şose, meydanı ortasından keserek doğuya doğru uzanırken, Rus yönetimi döneminden kalan birkaç askerî bina ve büyükçe bir kilisenin önünden geçirdi. Oralara ancak büyüklerle beraber giderdik. Çarşı, köprünün öteki ucundan başlayan caddenin iki tarafına sıralanmış eski tahta kepenkleri ve tozlu camekânlarıyla (vitrin) birkaç terzi dükkânı, manifaturacı, ayakkabıcı, berber ve bir-iki kahveden ibaretti. Manifaturacılardan en büyük ve gösterişli olanlarının, "Ermeni zengini" diye bilinen iki aileye ait olduğu, Rus ordusunun çekildiği 1918-1919 yıllarında Ermenilerden toplanan altın ve mücevherlerin, bir kilimin üstünde, bir fes dolusu ganimeti ölçü tutarak, bu iki-üç aile arasında hakça (!) paylaşıldığı söylenirdi.

1915 Soykırımı'nı izleyen yıllarda hayatta kalan ve sınır dışında örgütlenen Ermenilerin, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini takiben (1918-1920) geri dönerek, terk ettikleri mülklerini (emval-i metruke) geri alacakları telaşının, özellikle doğuda Rus sınırına ve güneyde Fransız işgal bölgesine yakın illerdeki "Millici" hareketlerin gelişmesinde önemli bir rol oynadığı bilinir.

Doğuda Kars İslâm Şurası, Oltu Şura Hükümeti vb. inisiyatiflerde, bu telaşın ne oranda belirleyici olduğunu bilmiyoruz. Ancak çocukluğumda aile çevresinde anlatılanlardan ve Kars'a gelmemizden sonra tanıdığım olağanüstü özelliklere sahip yaşlı bir kadının (Sara Hanım), aile sohbetleri sırasında anlattığı acıklı öykülerden aklımda kalanlar, bu telaşın sadece "Ermeni zengini" diye tanınan aileler için değil, şu ya da bu biçimde gayrimüslim mallarından pay alan her aile için söz konusu olduğunu düşündürüyor. Bu öykülerde kağnılarla dere yataklarına taşınan ölümlerden, bütün ailesiyle öldürülen değirmen sahibi, çiftlik sahibi zengin Ermenilerden söz edilirdi.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ve daha sonraki dönemlerde Oltu'da-

ki “Ermeni zengini” diye bilinen ailelerin temsilcileri, yerel siyasette ön planda rol alacaklardı. Anlaşılan bu yağmadan bizim ailenin o dönemdeki temsilcilerine de, fesler dolusu altın değilse bile, kendi ölçülerinde değerli sayılabilecek birkaç ev, bostan ve tarla kalmıştı.

Suphi amcam

Kasabanın dışında, kale yakınlarındaki ırmak yatağından ayrılan bir su arku çarşısı dikine geçer ve Aslan Paşa Camii’ne doğru giden yola paralel olarak uzanırdı. Bu yolun hemen başında, benim sıkça ekmek almak üzere gönderdiğim fırın vardı. Çocukluğumun ilk kanlı kavgasına bu fırında tanık oldum.

Bir Ramazan akşamüstü, iftara yakın bir saatte, has ekmek (pide) almak üzere fırının satış yapılan camekânına yaklaşıncı, içerde genç çıraklarla yine bir genç adamın, ellerindeki odun ve kürek saplarıyla kıyasıya kavga ettiklerini fark ettim. Alışılmışın tersine hiç ses çıkmıyor, kimse bağırıp çağırılmıyordu. Büyülenmiş gibi kirli camekâna yapışıp kaldım. Birden fırının ateş yanan ağzından yayılan kızıl ışık içinde, parlayıp kaybolan bir bıçak ve Suphi amcamın kanlar içindeki yüzünü gördüm ve onun öldüğünü düşündüm.

Dayanılmaz bir dehşet duygusu içinde “amca!” diye bağırarak fırının kapısından içeri daldığımı ve kavganın anında bittiğini anımsıyorum. Amcamın yüzü ve beyaz gömleği kanlar içindeydi ama yaşıyordu. Fazla telaşlanmadan elimden tutup beni fırından çıkarırken yüzünde, kavgadan galip çıktığımı belli eden tuhaf bir gülümsemeyle, “Çabuk eve dön ve kimseye bir şey söyleme,” dedi ve caminin aksi istikametindeki تنها yolda koşarak gözden kayboldu.

Yolun ortasında kalakalmıştım ve korku içindeydim. İlk aklıma gelen, içerde kavga eden fırıncı çıraklarından birinin ölmüş olabileceğiydi. Bıçağı kullanan amcam olmalıydı. Daha önce ceketinin iç cebinde, deri kılıf içinde sedef saplı bir bıçak taşıdığını görmüştüm. Pide almak için fırına dönemedim. Cami avlusundan geçip eve doğru yürürken, bir taraftan insanın vücuduna bıçak saplamanın ne korkunç bir şey olduğunu düşünüyor, bir taraftan da evde söyleyebileceğim en akla uygun yalanı tasarlamaya çalışıyordum: “Bugün fırında has ekmek çıkmamış”.

Bu kavgayı, yüzündeki küçük bir-iki yara izi ile atlatan Suphi amcam babamın en küçük kardeşiydi. O sıralarda on yedi-on sekiz yaşlarında olmalıydı. Okuyup yazmayı öğrendikten sonra ilkokul üçten ayrılmış, dedemin bütün çabalarına karşın hafızlık eğitimini de sürdürememişti. Ailenin yarıcılar eliyle yürütmeye çalıştığı sınırlı tarımsal faaliyetlerine göz kulak olması beklenirken, onu da layıkıyla yapamadığı söylenirdi.

Daima öfkeli ve gergindi ama beni çok severdi. Ailenin ilk erkek torunu, dolayısıyla amcalarımın ilk erkek “yeğen”i idim. Bizim yanı feodal aile ilişkilerinde bu sözde önemli ayrıcalık, herkesin kendi sorunlarıyla boğuştuğu küçük kasabadaki tekdüze yaşamıma hiçbir renk katmazdı. İşte bu noktada Suphi amcamın özel bir yeri vardı. Çünkü beni, delidolu yaşamının bütün sırlarına ortak ederdi.

Kasabanın yakınındaki mısır tarlasına domuzlar zarar vermesin diye bekçilik yaptığı bazı gecelerde beni de yanına alırdı. Tarlanın kıyısındaki derme çatma kulübede gecelerdik. Yanımızda daima bir mavzer bulunurdu. Amcam ona nasıl fişek doldurulup boşaltılacağını öğretmişti ama tarlaya hiç domuz gelmediği için ateş etme fırsatı da doğmamıştı. Fişek kolay bulunmadığı için boşa ateş etmek de olmazdı kuşkusuz.

Yine tarlada sabahladığımız bir gece, ateşin başında otururken, bir omzunda koca bir kürek taşıyan uzun boylu, orta yaşlı bir adam yanımıza geldi. Amcama beni göstererek kim olduğumu sordu. Alacakaranlıkta yüzü pek dostça görünmüyordu. Amcam biraz tedirgin halde elini yavaşça yanında duran mavzere doğru uzatarak, “Ağabeyimin oğlu,” dedi. Korkudan donakaldığımı anımsıyorum. Adam hiç oralı olmadan, küreğini toprağa sapladı, cebinden çıkardığı tabakasından bir sarma sigara aldı, sönmekte olan ateşe eğildi, ucu korlu bir çalıyı alıp sigarasını yakarken, “Komünist Mustafa Hoca’nın mı?” dedi ve cevabı beklemeden çekip gitti.

“Komünist” lafını ilk kez o zaman duymuş ama ne olduğunu amcama sormayı göze alamamıştım. Amcam muhtemelen adamı tanıyordu ama bana sadece, “Bunlar babanı sevmez!” demekle yetindi. “Bunlar” kimdi? Babamı neden sevmezlerdi? Kafama takılıp kalan daha bir sürü soruyu ancak yıllar sonra yanıtlayabilecektim: Babam, muhafazakâr kesimin nefret ettiği radikal Cumhuriyet bürokrasisinin yerel ölçekteki temsilcilerinden biriydi. Ayrıca Parmaksız Yusuf Hoca’nın oğlu olduğu için, bir tür dönme muamelesini hak ediyordu.

Parmaksız Yusuf Hoca

Dedem, Aslan Paşa Camii’nin “Parmaksız Yusuf Hoca” diye bilinen, herkesin saygı duyduğu imamıydı. Elimden tutarak beni yanına aldığı ender çarşı ziyaretlerinde, her yaştan insanlar eğilerek dedeme selam verir, kimileri elini öpmeye çalışırdı. Sokakta yürürken yol boyunca önümüze çıkan küçük taşları, çöp birikintilerini bastonuyla ustaca vurarak yol kenarına doğru uzaklaştırırdı. Önceleri buna bir anlam veremez, “Herhalde kızgınlığından yapıyor,” diye düşünürdüm. Oysa bu bir tür sokağı temiz tutma refleksiydi.

Kısa kesilmiş kırçıl saçları, kemikli uzunca yüzü, siyah uzun sakalı, siyah pelerini ve başparmağı kökünden kesilmiş sağ elinin garip görünüşü ile, be-

nim için gizemli bir korku kaynağıydı. Beyaz yakasız gömlek, kalınca ku-
maştan siyah pantolon ve yelek benzeri bir şeyler giyerdi. Yer sofrasında ye-
mek yerken hepimiz önce dedemin başlamasını bekledik. Camide olmadı-
ğı zamanlarda genellikle evin ona ve neneme ait bölümünde kalır, mevcu-
diyetiyle evi kendiliğinden derin bir sessizliğe gömerdi. Nispeten küçük bir
evde bir arada yaşadığımız halde, dedemi hiç yatak kıyafetiyle görmezdim.

1917 Ekim Devrimi ile birlikte Rus askerî güçlerinin Oltu'dan kısmen çe-
kilmesi ve yeni bölgesel yönetimin kurulması sırasında, keza 1918'den iti-
baren bölgenin Osmanlı yönetimine geçtiği dönemdeki siyasi ve askerî faa-
liyetlere Yusuf dedemin ve ağabeyi Sefer amcanın pek karışmadığı anlaşılı-
yor. Annemin babası Mustafa dedenin aksine, Yusuf dedeye ait hiç askerlik
ve savaş amısı yoktu.

Henüz disiplinli dinsel eğitim kurallarına mahkûm edilmediğim erken çocukluk döneminde, Yusuf dedemin kucığına tırmanabildiğim ender zaman-
larda, başparmağı kökten kesilmiş olan sağ elini inceden inceye gözden ge-
çirir, tekrar tekrar nedenini sorardım. Her seferinde, yaralandığı için dok-
torlar tarafından kesildiğini söylerdi. O zamanlar sağ el başparmağımın her
hangi bir nedenle kesilmiş olmasının, askerlikten kurtaran en sağlam sakat-
lık nedenlerden biri sayıldığını çok sonra öğrenecektim. Babam, anılarını an-
latmaktan hoşlanmaya başladığı son yıllarında, laf arasında dedemin ağabe-
yi Sefer amcanın da askerlik yapmadığını söylediğinde, nedense Yusuf dede-
nin kesik parmağından hiç söz etmediğini anımsıyorum. Çarlık Rusyası dö-
neminde zaten Müslümanlar askere alınmıyordu. Anladığım kadarıyla, Os-
manlı topraklarında yaşarken de Sefer amca arada Rusya'ya geçerek bir tür
asker kaçağı olarak ömrünü tamamlamıştı.

1925-1930 arası bir tarihte Yusuf dede, o zamanlar önemlice bir idari ve
dinî merkez olan Oltu'da tarihî Arslan Paşa Camii'ne imam olmuş. Sefer ama-
ca genç sayılabilecek bir yaşta ölünce, gelenek gereği, karısı, Yusuf dedenin
ikinci eşi olarak aile içinde kalmış. Bu arada babam yeni kurulan Cumhu-
riyet'in ilk kuşak öğretmenlerini yetiştiren eğitim kurumlarından biri olan
Erzurum Muallim Mektebi'ne (Öğretmen Okulu) yatılı öğrenci olarak ka-
bul edilmiş.

Oltu'da geçen erken çocukluk dönemimde, babamın kendisine ait anlat-
tıklarından, okumak üzere Erzurum'a üç günde yürüyerek gittiğini, dedem-
den öğrendiği Osmanlıcasının çok işine yaradığını, ikinci yılında okulun iz-
ci birliğine girdiğini, hafızlığını ise hiç kullanmadığını anımsıyorum. O dö-
nemden kalan bir fotoğrafta, izci üniforması içindeki babamın hayli radikal
bir dönüşüm geçirdiği kolayca anlaşılıyor. Babam, Erzurum Öğretmen Oku-
lu'ndayken arkadaşlık ettiği, Kâzım Karabekir'in yetimhanelerinde büyüyen,
1915 Soykırımı'ndan kalma öksüz Ermeni çocuklarından söz ederdi. Bunlar-

dan birinin Kars'a taşındığımızda oğluyla arkadaşlık ettiğim kapı komşumuz Hakkı amca olduğunu yıllar sonra anlatmıştı.

Ailenin, en büyük çocuğu olan babamdan başka dört erkek, iki kız çocuğu daha vardı. Erkek çocuklardan okuyabilenlerden biri Merzifon'daki Hava Astsubay Okulu'na, biri de Kars'taki Cılavuz Köy Enstitüsü'ne gönderiliyor. Öteki iki kardeşten büyük olanı ilkokuldan sonra terzilik öğrenmek üzere bir ustanın yanında çalışıyor. En küçüğü de yine ilkokuldan ayrılıp ailenin toprak işleriyle uğraşmak üzere evde kalıyor. İki kız ise erken yaşta evlenip aileden uzaklaşıyorlar.

“Din”le ilk tanışma

Yusuf dedenin eve yaklaşmakta olduğunu, ayaklarını hafifçe yere sürterek çıkardığı seslerden anlar, ablamları ben, ya bizim küçük ailemizin yatak odasına koşar ya da hiç eksik olmayan ödevlerimizi yapmak üzere “rahle”mizin başına çökerdik. Aslında ödev telaşına düşen çoğu zaman ben olurum. Ablam okula başladığı için dinî eğitimi benim kadar sıkı değildi. Ayrıca onun nenem gibi bir koruyucusu vardı. Açıkta olmasa bile, bir biçimde onun dinî eğitimden ve dedemin disiplin kurallarından daha kolay sıyrılmasını sağlardı, çünkü o kızdı. Bense hem iyi yetişmiş bir Müslüman çocuğu olmaya, hem de bu yolda her türlü cezayı tam olarak çekmeye mahkûmdum.

Üç buçuk-dört yaşlarında, babam Sarıkamış'ta askerken, dedem sünnet olma zamanımın geldiğine karar veriyor. Sonradan öğrendiğime göre, annem bu karardan hayli tedirgin oluyor ve nenem aracılığıyla babamın dönmesini beklememizin iyi olacağını söylemeye çalışıyorsa da, dedem kararından dönmüyor. Aklımda kaldığı kadarıyla işlem, evin dedemlere ait bölümündeki misafir odasında gerçekleşmişti. Pencerenin dışında küçük bir dut ağacı vardı. Öyle sünnet düğünü, özel giysiler falan gibi tantanalar olmamıştı. Hayal meyal hatırladığım kadarıyla bacaklarım açık vaziyette dedemin kucağındayım ve karşımda, elinde siyah saplı küçük bir çakı tutan ufak tefek bir adam var. Bu işte tecrübeli bir köy imamı ya da berber. Öyle kayda değer bir acı duyduğumu ve ağladığımı anımsamıyorum. Hiç unutamadığım şeyse, işlem olup bittikten sonra, dedemin dört parmaklı sağ eliyle başımı okşaması ve annemin yatağıma getirdiği Gislaved marka beyaz lastik pabuçlardı.

Savaş yıllarında hazır ayakkabı, hazır giysi ne kelime, şeker bile yoktu. Gerçi köyle bağlantılı bir aile olduğumuz için yiyecek sıkıntısı pek çekmedik ama mesela çay kuru üzümle tatlandırılırdı. Kahve hiç bulunmazdı. Ama nedense bugün hâlâ popüler olan ithal malı beyaz spor pabuç, Oltu gibi küçük bir kasabada biraz varlıklı ailelerin çocukları için o kadar lüks sayılmazdı. Markası bile bilinirdi. Fakat benim için olağanüstü bir şeydi. O zamana

kadar çarşıda, yumuşak deriden yapılan “çapula” dediğimiz ucuz ama çok rahat pabuçları giyerdim.

Daha ilkokula başlamadan Eski Türkçe okuyup yazmayı sökmüş, hemen bütün duaları ezberlemiş, Kur'an'ın bazı bölümlerini hiçbir şey anlamadan okumuş, abdest almasını, namaz kılmasını öğrenmişim. Cuma namazlarında camiye gitmek zorundaydım. Dedem zaman zaman camiye gidip gitmediğimi kontrol etmek için namaz sırasında hangi duaları okuduğunu sorar, bilemezsem cezalandırırdı.

Ceza, dedemin eğitim yönteminin doğal bir aracıydı. Sadece namaza gitmemek gibi suçlar için değil, ezbere dua okurken, ya da yazarken yaptığım her hata için düzenli olarak uygulanırdı. Maddi acı veren cezalar daha çok eğitim sırasındaki hatalar için, kulak çekme ve sağ elinin ortaparmağını kıvrarak alınma vurma, görev ihmali vb. suçlar için, ağır bakır leğeni iki elle tutup, tek ayak üstünde duvara yüzünü çevirerek belli bir süre durma şeklinde uygulanırdı. Sokakta oyun yasağı zaten sürekli bir cezaydı ve ancak dedem ortalıkta yokken daha ağır cezaları göze alarak delinebilirdi.

Bu sıkı düzene karşın, dedemin herhangi bir nedenle kasaba dışında olduğu ender günlerde, mahalledeki çocuklarla, kasabanın yakınındaki bostanlar arasından akan dereye girmek, kurumuş mısır püskülünden sigara yapıp içmek gibi haşarılıklardan geri kalmazdım ama dedeme hesap verme korkusundan kaynaklanan derin bir suçluluk duygusu beni rahat bırakmazdı. Mutsuz bir çocuktum. Hep kasabayı çevreleyen dağların ötesindeki gizemli kentleri, ülkeleri hayal eder, oralara gideceğim günleri düşünürdüm.

Üzerimdeki baskının nedenini tam anlayamazdım ama onu bir şekilde dedem üzerinden dua, namaz, cami gibi ağır yükler ve sorumluluklar âlemiyle ilişkilendirirdim. Bana öğretilenlerle, kafamda şekillenen son derece muğlak Tanrı fikri, bütün bu baskı ve eziyetin kaynağındaki cehennem tasavvurundan beslenirdi. O her yerde, her an bizi gözetliyor ve ileride hesabını sormak üzere, işlediğimiz günahları, suçları, hataları kaydediyor olmalıydı. Söylenenler böyleydi ama, başı sonu belirsiz bu suç ve ceza âlemi, çocuk muhayyilemde Tanrı inancı ya da öteki dünya korkusu adına hiçbir iz bırakmazdı. Kafamda şekillenmiş bir açıklaması olmamasına karşın, içimde bütün bu âlemin gerçek olabileceğine dair bir inancın filizlendiğini hiç anımsamıyorum. Sünnet olayının, o kara saplı küçük bıçağın ve Gislaved lastik pabuçların, dinî duygularımın daha oluşmadan dumura uğramasında oynamış olabileceği Freudyen rol üstüne ahkâm kesmeyi erbabına bırakıyorum.

Camiye genellikle müezzinin benim yaşlarımdaki oğlu ile birlikte gider ve kadınlara mahsus, önü parmaklıkları balkona benzer bir bölmede otururduk. Orada çoğu zaman kimse olmadığı için namaz kılmak yerine, parmaklıklardan aşağıda dedemin arkasında namaz kılanları seyreder, akla gelmedik ha-

şarlıklar yapar, ses çıkarmadan gülerdik. Oyunlarımızdan biri, namaz sırasında kafalarımızı parmaklıkların arasından sokup, aşağıda sıra sıra dizilmiş insanların eğilip kalkmasını seyretmektir. Bunun büyük günah olduğunu, anında cezalandırılabilceğimizi düşünür, hiçbir şey olmayınca haşarılıklarımızın dozunu artırırız.

Bir keresinde yine kafalarımız dışarıdayken, aşağıda namaz kılanlardan birinin selam sırasında bizi gördüğünü fark etmiştik. Ben başımı hızla geri çekebilmişim ama müezzinin oğlu o telaşla, biraz büyükçe olan kafasını bir türlü parmaklıklardan kurtaramıyordu. Aşağıdakilerden birileri rezaleti fark edip, öfkeyle yukarı çıkarken, benim de çekiştirmemle, arkadaşım, kulaklarının bir miktar örselenmesi pahasına kafasını kurtardı. Olayın dedemin kulağına gidip gitmediğini bilmiyorum ama korkusunun günlerce sürdüğünü anımsıyorum.

Günah ve korku üzerine kurulmuş bu terbiye sistemi içinde sevgiye, empatiye, dayanışmaya ait pek bir şey yoktu. Zaman zaman katıldığım, sokakta kedi taşlama oyunu sırasında, bir komşu kadının, “Yapmayın, onun da canı acır!” gibi bir şeyler söyleyerek bizi uyarmasını hiç unutmuyorum. Elimdeki taşı sessizce yere atıp oradan uzaklaştığımı ve bir kedinin nasıl acı çektiğini uzun uzun hayal ettiğimi anımsıyorum.

Yalan söylemenin kötü bir şey olduğunu deneyerek öğrendim. Her seferinde bu işin pek kolay olmadığını daha işin başında fark eder, daha sonra ise, ortaya çıkma ihtimalinin yol açtığı bunalımın altında ezilirdim. Ama beni yalan söylemekten temelli uzaklaştıran olay, ortaokula başladığım yıl, bir öğretmenimizin benim hakkımda söylediği şu sözdü: “Gençay yalan söylemez!” Bu büyümlü cümleyle, güvenilir olma duygusunun verdiği derin hazzın yanında, o yaşta adımı koyamadığım, bir tür kendinden sorumlu olma halinin ağırlığını duyumsadığımı anımsıyorum. Büyüme, çocukluktan çıkma süreci, belki de böyle başlıyordu.

Ablamla aramdaki yaş farkına karşın, benim büyükler ve özellikle dedem tarafından daha önemsendiğimi fark eder, getirdiği ek yüklere rağmen bu ayrıcalıktan hoşlanırdım. Silik de olsa, daha o yaşlarda kızlara göre belli bir üstünlük hakkına sahip olduğumu sezerdim. Cinsellikle ilgili bütün bilgilerimin kaynağı, ancak kaçak olarak çıkabildiğim sokaktı. Çocukluğumda da, ergenlik dönemimde de aileden, okuldan öğrendiğim kayda değer bir şey hatırlamıyorum.

Dört-beş yaşlarında Oltu Çayı'nın kıyısındaki kumsalda oynarken, sıcak kumlara yüzüstü yatıp cinsel ilişki taklidi yapmamızı, ortaya çıkan refleksle sertleşmeyi birbirimize göstererek pipilerimizin büyüklüğünü kıyasladığımızı anımsıyorum. Keza başarısızlıkla sonuçlanan o yaşlardaki ilk uygulama girişimimi... Evimizin karşısındaki duvar yıkıntıları arasında oynarken, be-

nim yaşımdaki komşu kızının kilotunu indirdiğim sırada, subay olan babasının emir eri tarafından yakalanışımı da kuşkusuz hiç unutmuyorum. Emir eri, olayı ciddiye alıp anında aileye bildirmiş, ben korkudan evin yakınındaki nalbant dükkânının arkasına gizlenmiştim. Komşular olgun insanlar olmalıydı ki sorun büyütülmedi.

Korka korka eve döndüğümde annemin gülümseyerek hafif yollu azarlaması, yaptığım işin pek de ciddi bir suç olmadığını göstermeye yetmişti. Bu olaydan birkaç gün sonra, aynı duvarın dibinde oynarken, yukarıdan kafama büyükçe bir taş düşmüş, acıyla yukarıya baktığımda, duvar kalıntısının üstünde aynı komşu kızını görmüştüm. Kafam kırılmamış ama derisi yarıldığı için kanlar içinde kalmış ve evde ufak çaplı bir telaşa yol açmışım. Taş kazara mı düşmüştü, yoksa komşu kızı kasten mi düşürmüştü, hiçbir zaman öğrenemedim ama izini hâlâ kafamda taşıdığım bu olay, bana bu tür işlerin cezasız kalmayacağını ve aileden, çevreden çok, asıl muhataptan korkmak gerektiğini öğretmeye yetmişti.

İki kültür arasında...

Cumhuriyet'in ilk kuşak öğretmenlerinden olan babam, en büyük çocuk olarak aile hiyerarşisinde dedemden sonraki en üst basamaktaydı. Dedemle aralarında açığa vurulmayan bir gerginlik olduğu sezilirdi. Ben o yıllarda dedemle babamın aynı sofraya oturup yemek yediklerine ya da konuştuklarına hiç tanık olmadım. Kasabanın resmî laik kesiminde babam, inançlı yerli kesiminde ise dedem sevilip sayılırdı. Çocukluğum bu iki kimliğin sesiz mücadelesinin savaş alanında geçti. Daha sonraki yıllarda babamın anlattıklarından, dedemin bir din adamı olarak, 1930'lu yılların katı laik uygulamalarından pek de şikâyetçi olmadığını öğrenecektim. Benim anımsayabildiğim 1940'lı yıllarda, örneğin ezanın Türkçe okunması artık yadırganmıyordu:

*Tanrı uludur, Tanrı uludur
Tanrı'dan başka yoktur tapacak.*

*Şüphesiz bilirim bildiririm
Tanrı'nun elçisidir Muhammed*

*Haydın namaza, haydın felaha
Haydın namaza, haydın felaha*

*Tanrı uludur, Tanrı uludur
Tanrı'dan başka yoktur tapacak.*